

۱. د راپور لنډيز

د اداري فساد پر وړاندې د مبارزې د څارنې او ارزونې گډه خپلواکه کمیټه په دې توگه د کانونو او پټروليم وزارت د وزارت په کچه د اداري فساد د زيان مننو د ارزونې (MVCA) په تړاو خپلې موندنې او سپارښتنې خپروي. د وزارت په کچه د اداري فساد د زيان مننو د ارزونې دغه ارزونه د ۱۳۹۶ کال د لړم په مياشت کې پيل شوه او د معلوماتو د ټولولو فعاليتونه د ۱۳۹۷ کال د زمري تر مياشتې ترسره شو.

د څارنې او ارزونې کمیټه د وزارت په کچه د اداري فساد د زيان مننو ارزونې دغه راپور په يو مناسب وخت کې خپروي. افغانستان تازه د کانونو، منرالونو، فلزاتو او دوامدارې پراختيا د بين الدولتي ټولنې (IGF) غړيتوب ترلاسه کړی؛ د کانونو صنعت تگلاره د روان کال په لومړيو کې خپره شوه؛ د کانونو او پټروليم وزارت د اصلاحاتو ستراتيژي د حکومتولۍ په برخه کې د اوږدې مودې ستونزو ته د رسېدنې لپاره د وزارت اراده او ژمنتيا څرگندوي چې په دې د اداري اصلاحاتو او ملکي خدمتونو خپلواک کميسيون (IARCSC) د گمارنې له لارې د استازو ټاکنه، د ساختماني او زيربنايي پروژو لپاره د موادو د استعمال په اړه د کانونو او پټروليم وزارت او نورو دولتي ادارو ترمنځ د تفاهم ليکونو او په کانونو او پټروليم وزارت کې د تمويلوونکو د همغږۍ څانگې د رامنځته کول شامل دي. همدارنگه د حقوقي سيستم د ټوليز سمون لپاره هڅې روانې دي. د وزارت په کچه د اداري فساد د زيان مننو دغه ارزونه کولای شي چې په دې برخه کې مرسته وکړي او د وزارت په مديريت کې د بدلون لپاره روانو هڅو ته شکل ورکړي، داسې چې د اداري فساد زيانمنو ته په لا اغېزناکه او سيستماتيکه توگه رسېدنه وشي.

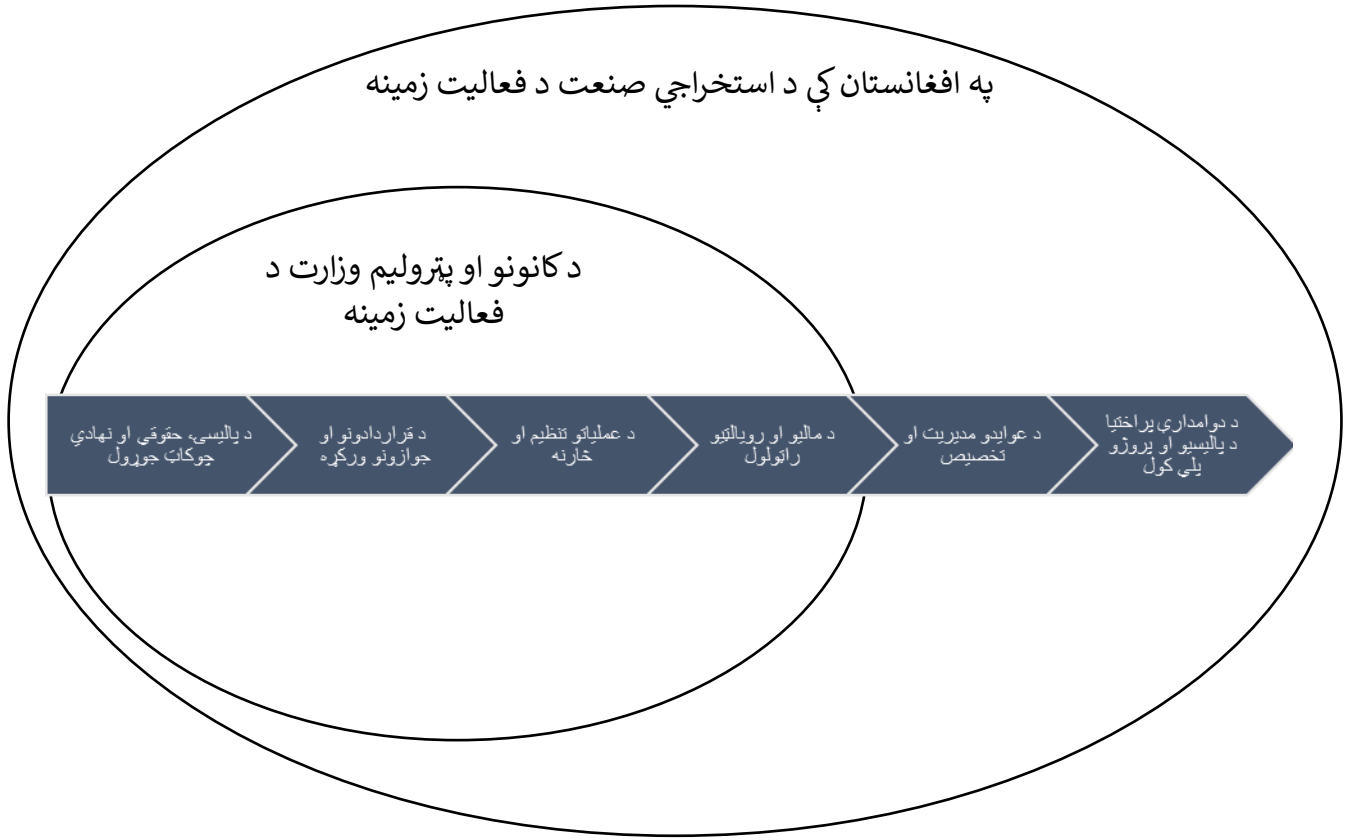
اوسمهال د افغانستان د کانونو په سکتور کې فساد د وسله والو مخالفينو او نورو جرمي کړنو د تمويل سرچينه او د جگړې يو مهم محرک دی، چې دا بيا په خپل وار ماتېدونکي او بې ثباته وضعيت ته لار هواروي. بې ثباته وضعيت بيا طبيعي زېرمو ته حرص او تمه زياتوي چې په پايله کې د فساد د زياتېدو لامل کېږي. د دې خبيثه کړۍ د ماتولو لپاره، د کانونو او پټروليم وزارت يو لړ بېرنيو اقداماتو ته اړتيا لري، چې د څارنې او ارزونې کمیټې په سپارښتنو کې يې يادونه شوې ده.

دغه ارزونه په کانونو او پټروليم وزارت کې د وزارت د ټولو فعاليتونو په کچه د اداري فساد د زيان مننو په اړه لومړنی هر اړخيز تحليل وړاندې کوي. په دې کې د کانونو او پټروليم وزارت په داخلي فعاليتونو او د افغانستان د استخراجي صنعت په مديريت کې د فساد د زيان مننو ارزونه شامل دي. په دې ارزونه کې د کان کيندنې په ټولو پړاوونو کې د فساد له امله د ارزښت د زنځيري پروسې د زيان مننې څېړنه شامله ده، کوم چې د کانونو او پټروليم وزارت يې مسووليت لري او له وزارت څخه بهر او د سکتور په کچه ټولو جوړښتونو کې د اداري فساد د دې ډول خطرونو د کمولو په موخه عملي اقدامات ترسره کوي.

د دغه څېړنيز او وزارت په کچه د اداري فساد د زيان مننو د ارزونې راپور د بشپړولو چمتووالی د ۱۳۹۷ کال کې د کانونو د نوې قانون له تصويب څخه مخکې پيل شوې وي. د څارنې او ارزونې کمیټه به د کانونو د نوې قانون له مخې رامنځته شوې ممکنه بدلونونو تحليل په خپل لومړي راپور کې شامل کړي.

لاندې دياگرام د وزارت په کچه د اداري فساد د زيان مننې د ارزونې د کار ساحه ښيي.

د کانونو وزارت په کچه د اداري فساد د زیان-منډې ارزونه : شکل ۱

۱.۱. د څېړنې مېتود

د څېړنې لپاره لاندې پوښتنو د وزارت په کچه د اداري فساد د زیان مننو د ارزونې په تړاو د څارنې او ارزونې کمیټې د ټیم مېتودلوژي رهبري کړه او د ارزونې ټیم له لوري د راغونډو شویو معلوماتو ډول او د دې معلوماتو د راغونډولو څرنګوالي ته یې بڼه ورکړه:

۱.۱.۱. د څېړنې پوښتنې

- د کانونو او پترولیم وزارت د استخراجي صنایعو د ارزښت زنځیرې د تطبیق لپاره څه ډول پالیسي، حقوقي او نهادي چوکاټ ته اړتیا لري؟
- د کانونو او پترولیم وزارت دننه د حکومتولۍ داخلي بحراني سیستمونه چې د وزارت د فعالیت لپاره اړین ګڼل کېږي، کوم دي؟
- د کانونو سکتور او په خپله د کانونو او پترولیم وزارت په پالیسي، حقوقي او نهادي شرایطو کې د اداري فساد څه ډول زیان منډې شتون لري؟
- د حکومتولۍ د دغه داخلي او بهرني پروسو د پلي کولو پر مهال په واقعیت کې څه پېښېږي؟
- د اړینو پروسو ترمنځ څه ډول خلاوې شتون لري او په سکتور او وزارت کې واقعاً څه پېښېږي؟

- د دغو خلاوو له امله د اداري فساد څه ډول زیان مننې شتون لري؟
- د صنعت او وزارت د فعالیتونو له امله د اداري فساد څه ډول زیان مننې شتون لري؟
- د دغو زیان مننو له امله د فساد خطرونه (هغه اغېز او شونتیا چې د فساد د زیان مننو له امله رامنځته کېږي) کوم دي؟
- کوم فکتورونه دي چې د خطر کچه اغېزمنوي؟
- څنګه کېدای شي چې د دغه خطرونو مخنیوی وشي او راکم شي؟

د زیان مننې د ارزونې په توګه، د وزارت په کچه د اداري فساد د زیان مننې دغه ارزونه (MVCA) په دې هڅه کې نه ده چې جوته کړي، ایا رېښتیا هم فساد پېښ شوی دی او که نه؛ بلکې موخه یې دا ده، څو په ډاګه کړي چې د حکومتولۍ سیستم د فساد زېږوونکو کړنو د مخنیوي پر وړاندې څومره مقاوم او پیاوړی دی. په بله وینا، د وزارت په کچه د اداري فساد د زیان مننې د ارزونې په دې څېړنه کې دا و ارزول شوه چې د اداري فساد د کنټرول اوسني تدابیر د فساد پېښېدو د مخنیوي لپاره څومره کافي دي. د ارزونې ټیم وپوښتل: د اداري فساد شونتیا څومره ده او د پېښېدو په صورت کې به یې اغېز څه وي؟ کله چې شواهدو وښوده چې د اداري فساد د خطرونو کنټرول کمزوری و، دا په دې معنا ده چې د خطر کچه لوړه وه- ولو که تر دې مخکې د فساد د پېښېدو په اړه شواهد هم نه و. همدارنګه په هغو حالاتو کې چې د فساد د کنټرول هڅې ناکامې شوې وې یا له سره موجودې نه وې، د څارنې او ارزونې کمیټې د ارزونې ټیم « مثبت شرایطو» ته هم پام وکړ- یعنی هغه وضعیت چې د اداري فساد زیان مننې تر بل هر ځایه پکې په اغېزناکه توګه کنټرول شوې دي.

د معلوماتو غونډولو لپاره کارول شوې څو مېتودیزه کړنچاره کې لاندې موضوعات شامل وو:

- له مهمو باخبره کسانو سره نیمه تنظیم شوې مرکې
- د لومړنیو اسنادو مطالعه (قوانین، پالیسي، د وزارت اسنادونه، قراردادونه).
- د ثانوي اسنادو مطالعه (علمي او مسلکي لیکنې/اثار، ملي او نړیوال راپورونه)
- د کانونو له فعالو قراردادونو څخه د غوره شویو یو شمېر قضیو مطالعه.

دغې څو مېتودیزې کړنچارې د څارنې او ارزونې کمیټې له موخو سره د معلوماتو په مثلث بندۍ (د پایلو د کره والي څخه د ډاډ ترلاسه کولو په موخه د یوې پدیدې د ارزونې لپاره په ورته وخت کې د څیړنې دوو یا څو میتودونو کارونه - triangulation) کې مرسته وکړه.

۱.۲. د اداري فساد زیان مننې او خطرونه

د وزارت په کچه د اداري فساد د زیان مننې ارزونه د فساد پر لورو او ډېرو لورو ګواښونو تمرکز کوي او ځینې منځني ګواښونه یې هم په ګوته کړي، خو ټیټ ګواښونه یې نه دي ارزولي. په دې ارزونه کې د اداري فساد زیان مننې په ګوته شوي او په لاندې ساحو کې یې د فساد خطرونه ارزولي دي:

۱.۲.۱. د استخراجي صنعت چاپېریال

- د فساد پر وړاندې مبارزې سیستم کې کمزورتیاوې
- کمزورې حکومتولۍ
- د مرکزي او محلي ادارو ترمنځ کمزورې اړیکې

- د تصميم نيونې پروسو سياسي والی
- په څارنه او پاملرنه کې خلاوې
- ناقانونه کيندنې

۱.۲.۲. د وزارت چاپېريال

- په وزارت کې کمزوری ظرفیت
- د وزارت په کاري شرایطو کې ستونزې
- د وزارت د فساد پر وړاندې مبارزې سیستم کمزورتیاوې
- د داخلي تفتیش کمزورتیاوې
- د بشري سرچینو په برخه کې کمکاري
- د معلوماتو کمزوري مدیریتي سیستمونه
- د بهرنیو/ډونر مرستو نامناسبه کارونه

۱.۲.۳. د پالیسوي، نهادي او حقوقي چوکاټ رامنځته کول

- نا اغېزناک حقوقي او پالیسوي چوکاټ
- د ځمکې د حقوقو ناڅرگندتیا
- ناڅرگند حقوقي شرایط

۱.۲.۴. د قراردادونو او جوازونو ورکړه

- د قراردادونو او جوازونو کمزورې او ناڅرگنده پروسه
- د داوطلبی ناکافي پروسه
- د قرارداد د مذاکرې په بهیر کې جوړجاړی او د روڼتیا نشتوالی
- نامسوولانه تصمیم نیوونکې پروسې
- د قرارداد نامناسبه منځپانګه
- د قرارداد د تمدید، لېږد او ځنډولو ناڅرگند او نامناسب شرطونه

۱.۲.۵. عملیاتو تنظیم او څارنه

- د عملیاتو ناکافي څارنه
- له ټولنو سره د سلا مشورې کمزوري شرایط
- د استخراج ناسم معلومات
- نا مناسبه پلټنه

۱.۲.۶. د مالیاتو او حق الامتیاز راټولونه

- د استخراج د معلوماتو په اړه د کافي راپور ورکونې نشتوالی
- د روښتیا نشتوالی
- ناسم تادیات
- د عوایدو راټولونې کمزورې پروسې
- د عوایدو راټولونې کمزورې حقوقي چوکاټ

د یادو زیانمنو او خطرونو د ارزونې جزئیات د دې راپور د (ب) برخې په ټولو څپرکیو کې په تفصیل سره بیان شوي دي. د یادو گواښونو د کنټرول یا کمولو لارې چارې هم په (ب) برخه کې څرگندې شوې دي.

۱.۳. عمده موندنې

د وزارت په کچه د اداري فساد د زیانمنې په دې ارزونه کې هغه زیانمنې او گواښونه ارزول شوي چې د بې ثباتۍ خبیثه کړۍ او جگړې سره مرسته کوي، دغه خبیثه کړۍ او جگړه بیا په خپل وار د افغانستان په اقتصادي او ټولنیزه پراختیا کې د استخراجي صنعت پر وړاندې خنډونه جوړوي. لاندې زیانمنې د اداري فساد ستر گواښونه څرگندوي.

۱.۳.۱. له حریصانه چلند(شخصي گټه اخیستنې) سره تړلې زیانمنې

- د هېواد د منرالي زېرمو د کره او ډاډمن تخمین لپاره کافي سرچینې او معلومات نه شته، طبیعي زېرمو ته زیاتېدونکی حرص او تمه د همدغه محدودو معلوماتو له امله ده.
- جگپوړي دولتي چارواکي او بانفوزه سیاسيون خپلې شتمنۍ یا د کانونو اړوند عواید نه اعلانوي.
- د کانونو او پټرولیم وزارت د استخدام په پروسو کې سیاسي یا نورې غیر مناسبې لاسوهنې د واسطې، خپلوی پالنې او انډیوال پالنې لامل کېږي چې په پایله کې د گمارنې په اړه پرېکړې اغېزمنوي.
- ناقانونه کیندنې د ناقانونه وسله والو ډلو له لوري یا د هغوی تر څار او کنټرول لاندې ترسره کېږي.
- د بېلابېلو حکومتي ارگانونو محلي ادارې د خپلې دندې خلاف د کانونو د عوایدو په راټولونه کې ښکېلې دي.
- قراردادي شرکتونه کولای شي چې د خپلو فعالیتونو (د مالکیت د جوړښتونو) په اړه معلومات پټ کړي چې دا کار ناقانونه عوایدو ته لار هواروي او د بانفوزه سیاسي څېرو یا د ناقانونه وسله والو ډلو جېبونو ته ځي.

۱.۳.۲. د وزارت کمزورې داخلي مدیریت او ټیټ ظرفیت

- د کانونو او پټرولیم وزارت دننه او له نورو اړونده ادارو سره کمزورې همغږي د فساد رامنځته کېدو ته لار هواره کړې ده.
- د کانونو او پټرولیم وزارت په مرکز او ولایتي ریاستونو کې د بشري، تخنیکي او مالي ظرفیت له کموالي سره مخ دی او په دې توگه یې خپلې قانوني دندې په سمه توگه نه دي ترسره کړي.

- د معلوماتو د مدیریت کمزوري سیستمونه د قراردادونو د څارنې او د تادیاتي سیستمونو د رویتیا او اغېزناکې څارنې مخه نیسي.
- د یو شمېر عمده برخو پالیسوي، حقوقي او مدیریتی شرایط ناڅرگند دي یا هېڅ شتون نه لري، په دې معنا چې مدیریتی چوکات بشپړ نه دی او د مهمو موضوعاتو په اړه ځانگړې تصمیم نیونې ته اړتیا ده.
- پر استخراجي فعالیتونو د کافي څار نشتوالي قرارداديانو ته له قانوني مکلفیتونو او مسوولیتونو د تېښتې لار هواره کړې.
- د عوایدو راټولونې حقوقي چوکات کمزوری دی، د بېلگې په توگه د حق الامتیاز (رویالټیو) د محاسبې مېتودونه شرکتونو ته د دې انګېزه ورکوي چې د استخراج په اړه ناسم ارقام وړاندې کړي.
- د قرارداد د مودې پای ته رسېدل په دې معنا چې گڼو کان کیندونکو بله چاره نه درلوده، او په دې گومان یې ناقانونه کیندنو ته دوام ورکړی چې سیستم ناکاره دی او څوک پوښتنه نه کوي.
- د وزارت د کارکوونکو لږ معاشونه چې نه شي کولای خپل ورځنی ژوند پرې وچلوي، دې ته لار هواروي چې د کانونو او پترولیم وزارت له موقف څخه په ناوړه گټې اخیستنې په فساد لاس پورې کړي.
- د قرارداد د شرطونو یا نورو قانوني مکلفیتونو له سرته رسولو پرته کیندنې؛ لکه د اکتشاف په جواز باندې استخراج کول او کاري، چاپېریالي او روغتیايي خونديتوب او د ټولنې پراختیايي شرایطو ته نه پاملرنه- هغه شرایط چې د دولت او ځایي ټولنو گټې محدودوي.
- د جواز ورکونې ناڅرگنده، اوږده او کمزوره پروسه د بېروني مداخلې تر گواښ لاندې ده او د پاملرنې کافي تدابیر نه لري.
- د استخراج یا تولید په اړه د معلوماتو راټولو سیستم د دې جوگه نه دی چې د ناسمې راپور ورکونې یا د غلطو تادیاتو مخنیوی وکړي. په پایله کې نه حق الامتیاز (رویالټیو) او نه هم مالیات په سمه توگه تادیه کېږي.

۱.۳.۳ د حکومتي حساب ورکونې نشتوالی

- په کانونو او پترولیم وزارت کې د فساد پر وړاندې د مبارزې د اغېزناکو اقداماتو پلي کول، د بېلگې په توگه د طرزالعمل نشتوالی، په دې معنا چې د فساد کړنو ته د رسېدنې، تشخیص او مخنیوي سیستم کمزوری دی.
- په حکومتي پروسو کې د ارزونې کموالی، د بېلگې په توگه د کانونو د قراردادونو د داوطلبانو په اړه ارزونه، په دې معنا چې له حریصانه چلند او شخصي گټې اخیستنې څخه د خونديتوب یا په شرایطو د نه برابرې داوطلبانو لاس ته د قراردادونو د لوېدو د مخنیوي لپاره کافي تدابیر نه شته.
- په لور معیار کافي داخلي تفتیش نه ترسره کېږي.
- د قرارداد پر سر په مذاکراتو کې جوړجاړی او نرمښت د نامناسبې تصمیم نیونې، محدود شفافیت او د استتاف حق نه غوښتنې لامل کېدلی شي.
- د ټولنې د سلا مشورې لپاره کمزوري شرایط په دې معنا چې له صنعت څخه د اغېزناکې څارنې په برخه کې د مرستې په موخه د ټولنو د گډون فرصتونه محدود دي.
- د نامناسبې پلټې عمل او نورو محدودیتونو پر وړاندې د کافي خونديتوب نشتوالی.

۱.۴. د سپارښتنو لنډيز

په دې ارزونه کې د فساد په گوته شويو زيان مننو او گواښونو ته رسېدنه به د پام وړ هڅو او يو څه وخت ته اړتيا ولري. دا د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت مسووليت دی، خو يو داسې پلان جوړ کړي چې دغو ستونزو ته په اغېزناک ډول رسيدکي وشي. اصلاحات بايد پيل او پر هغو برخو تمرکز وکړي چې ژور بدلون ته اړتيا لري او دغه بدلون کولای شي چې د فساد خبيثه کړی. په مخنيوي او د دولت ماتېدونکي او بې ثباته وضعيت په رغونه کې اغېزناک تمام شي. د دې ارزونې په بهير کې د څارنې او ارزونې کميټې وموندله چې د کانونو او پټروليم وزارت او په استخراجي صنعت کې د گڼ شمېر کاري شريکانو ترمنځ د بدلون لپاره د پام وړ لېوالتيا موجوده ده. د څارنې او ارزونې کميټه په دې باور ده چې دغه بدلون له کافي ژمنتيا سره د منلو وړ دی، که څه هم ننګوونکي شتون ولري.

په راپور کې د څارنې او ارزونې کميټې مفصلې سپارښتنې د فساد د ارزول شويو مختلفو گواښونو په اړه د گواښ د کنټرول گڼ انتخابونه وړاندې کوي. د ټولو سملاسي تطبيق به شونې او عملي نه وي، خو بهرنيو او هر اړخيزو اقداماتو ته اړتيا ده.

۱.۴.۱. بنسټيزې سپارښتنې

لاندې شپاړس بنسټيزې سپارښتنې به د تفصيلي سپارښتنو له پلي کېدو سره مرسته وکړي او د کانونو او پټروليم وزارت ته يې د پلي کېدو لارښوونه کېږي. ۱۸۹ تفصيلي سپارښتنې په ۱۰ څپرکيو کې رانغاړل شوې دي چې د بنسټيزو سپارښتنو توضيح او د کانونو وزارت او نورو کاري شريکانو او بنکيلو لورو لپاره د اقداماتو شرحه په کې شامل دي.

۱. د دې ارزونې موندنو ته د رسېدنې په موخه د کانونو او پټروليم وزارت د ستراتيژيو کتنه او دا ډاډ رامنځته کول چې اوسنۍ ستراتيژۍ د موجوده زيان مننو د زياتوالي لامل نه کېږي، بلکې د فساد له کمولو او له منځه وړلو کې مرسته کوي.

۲. د کانونو او پټروليم وزارت بايد پر ستراتيژيو د کتنې لپاره له مشارکتې پروسې څخه کار واخلي، له مرکز او ولايتونو څخه ټول بنکېل اړخونه يا کاري شريکان په کې راگډ کړي. دا به د پروسې غښتمندۍ او اصلاحاتو ته د ژمنتيا په برخو کې ډېر مهم وي.

۳. په ځانگړې توگه؛ د کانونو او پټروليم وزارت بايد د صنعت پر تگلارې، د وزارت د اصلاحاتو ستراتيژۍ، د کانونو نوي قانون او د وزارت د عمل پلان باندې کتنه وکړي، ترڅو په دې ارزونه (MVCA) کې د خطرونو د کنټرول په تړاو وړاندې شوې سپارښتنې او د فساد د گواښونو د کنټرول په اړه نورې اغېزناکې سپارښتنې په تگلارو او ستراتيژيو کې ځای کړي.

۴. دغه اصلاحات چې د لازمي څارنې او تفتيش له پروسو سره بايد مل وي، په راتلونکي کې د کانونو او پټروليم وزارت سره د کېدونکو نړيوالو مرستو لپاره بايد اساس جوړ کړي، ترڅو له دغه ډول نړيوالو مرستو او ملاتړ څخه د گټورې استفادې په اړه ډاډ رامنځته شي.

۱.۴.۲ د جگړې عواملو ته د رسېدنې لپاره اقدامات

۱. د یوه داسې عملي او کارنده کړنچارې جوړول چې په مت یې د هېواد د منرالي زېرمو د ارزښت په اړه کره او ډاډمن معلومات ترلاسه شي. د دې لپاره باید داسې ستراتیژۍ جوړې شي چې د اکتشاف یا پلټنې لپاره خصوصي سکتور ته د پانګونې زمينه برابره کړي، نه دا چې یوازې د کانونو او پټرولیم وزارت د سروې او جیولوجۍ ریاست باندې تکیه وشي.
۲. هغه ناقانونه کیندنې چې د قرارداد موده یې پوره شوې، ژر تر ژره باید قانوني چوکاټ ته داخل شي، د قراردادونو د ورکړې او تمدید پروسه باید ساده او پیاوړې شي.
۳. د جواز ورکونې سیستم مختلف ډولونه له څرګندو قواعدو سره وارزول شي، لکه د دې ارزول چې داوطلب کس مناسب او مستحق دی، د هغه د مالي او تخنیکي ظرفیتونو په اړه ارزونه، د «کارونې یا ضایع کونې» مقررات، د لګښتونو زیاتوالی او د کار حداقل مکلفیتونه.
۴. د ناقانونه کیندنو لپاره د یوې داسې ځانګړې ستراتیژۍ جوړول چې د ناقانونه کیندنو مختلفو ډولونو ته رسېدنه وکړي (لکه حرفه یي کان کیندنه [په لاس کیندنې] او د طالبانو تر ولکې لاندې سیمو کې کیندنې). پر هغو ناقانونه کان کیندنو باندې تمرکز چې د حکومت له وسې پوره ده، مثلاً: هغه سیمې چې جګړه پکې د دولت وسله والو مخالفینو د فعالیت له امله نه، بلکې د هغو ډلو د فعالیت له امله ده چې غواړي ناامني جوړه کړي. دا کار اوسمهال روان دی چې مالي تمویل یې اروپایي ټولنه کوي.
۵. د یوه داسې پلان او ستراتیژۍ پلي کول چې په مت یې د کانونو ۵ سلنه عواید اغېزمنو شویو ولایتونو ته ځانګړي شي، د ولسي تړون پروګرام راګډول چې د صنعت تګلاره کې هم ورته پام شوی دی. د کان لرونکو ولایتونو ترمنځ د محلي عوایدو د وېش لپاره سیستم د فساد د کنټرول مناسبو اقداماتو ته اړتیا لري چې په دې اقداماتو کې باید مناسب تفتیش او د ټولنې د پراختیایي شوراګانو د مهمو شریکانو ښکېلول شامل وي.
۶. د موجوده شبکو لکه د افغانستان د کانونو د څار ټولنې (MWA) او د طبیعي سرچینو د څارنې شبکې (ENRMN) له لارې د یوې ازمايښتي پروژې پلي کول، ترڅو جوته شي چې د استخراجي صنایعو په څارنه کې د ټولنو رول څومره اغېزناک دی. خو دا کار باید په داسې بڼه ترسره شي چې تاوتریخوالي ځپلې ټولنې له ګواښ سره مخ نه کړي. دغه ازمايښت دې د ټولنې د مشارکت لپاره د یوې پالیسۍ د لار پراختیا په موخه وکارول شي.

۱.۴.۳ د حکومت د پیاوړتیا لپاره اقدامات

۱. د کانونو او پټرولیم وزارت او د اداري اصلاحاتو او ملکي خدمتونو خپلواک کمېسیون ترمنځ د همکارۍ له لارې په کانونو وزارت کې باید د استخدام داسې کړنلاره جوړه او پلې شي، چې په اړونده په برخه کې د تخصص، مهارت او وړتیا له مخې کسان وګمارل شي. دا کار باید په یو شمېر ادارو کې د سرپرستۍ د پای ته رسولو لپاره زر تر زره ترسره شي، ترڅو وظیفوي خونديتوب رامنځته کړي.

۲. دا ډاډ رامنځته کول چې د گټور مالکیت د شفافیت لپاره، چې اوسمهال د استخراجي صنایعو نوبت پرې کار کوي، د شونتیا تر بریده سملاسي یو سیستم عملي او د ارزونې مناسبو پروسو ته پکې ځای ورکړل شي.
۳. دا باید جبري شي چې د کانونو او پترولیم وزارت د چارواکو او د بانفوزه سیاسيونو ترمنځ هر ډول لیدنې کتنې په رسمي چوکاټ کې وي او ثبت شي. په وزارت کې مخامخ ناستې او لیدنې باید د وزارت انگر ته په ننوتلو سره د (security logs) سیستم په کارونې سره چې بڼيې له چا سره لیدنه شوې، وڅارل شي او د کانونو وزارت ټول کارکوونکي مکلف وگرځول شي چې د هر ډول لیدنې کتنې او ناستې په اړه راپور ورکړي.
۴. د (MCAS) او (NTRS) برېښنايي معلوماتي سیستمونه دې ژر تر ژر پلي شي او د مالیې وزارت سیستمونو سره دې د پیوستون په اړه هم ډاډ ترلاسه شي. لا زیاته تصفیه باید د عوایدو د یوې داسې پروسې د رامنځته کولو پر بنسټ وي، چې غیر ضروري پړاوونه له منځه وړي او د ډاډ لپاره له وړاندې ازمایل شوې وي.
۵. د کانونو او پترولیم وزارت او نورو اړونده ادارو- په ځانگړې توگه د چاپیریال ساتنې ملي ادارې ترمنځ د اغېزناکې همغږۍ رامنځته کول. د امکان تر بریده دې هڅه وشي چې د دغه ډول ستراتیژۍ د جوړولو او ازمایلو لپاره بلخ ولایت غوره شي.
۶. د څارنې او ارزونې کمیټې څخه دې غوښتنه وشي چې د شمال د ډبرو سکرو او افغان گاز تصدیو د فساد د زیان مننو په اړه ارزونه وکړي.
۷. د قانون د تطبیق لپاره دې څرگنده پالیسي او ستراتیژي جوړه شي، ترڅو داسې پروسې پکې راوغاړل شي چې پر بنسټ یې د قانون د احکامو په رڼا کې د مفتش موندنو باندې کتنه او رسیدگي ورته وشي.
۸. مالیې وزارت سره په دې اړه کار کول، ترڅو تفکیک شوې راپور ورکونه د کانونو د عوایدو کوډونو او د مالیه ورکوونکو د تشخیصه نمبر له لارې د بودیجې منظمې راپور ورکوونې سره (کلني راپورونه، د کال منځي کتنه او د کال وروستي راپورونه) همغږي شي. که چېرته یوه مالیه ورکوونکي تر یوه زیات استخراجي فعالیت درلود، هر فعالیت ته یې باید د مالیه ورکوونکي ځانگړی تشخیصه نمبر (TIN) جوړ شي، ترڅو په دې توگه د استخراجي صنایعو د نوبت د معیارونو پر بنسټ 'پروژه په پروژه راپور ورکونې' ته زمینه برابره شي.
۹. د گټو کاري شریکانو او بنکیلو لورو یو داسې گروپ دې جوړ شي ترڅو د وزارت په کچه د اداري فساد د زیان مننې د دې ارزونې د سپارښتنو د عملي کولو په تړاو د کانونو او پترولیم وزارت کړنې او اقدامات وڅاري- د افغانستان د استخراجي صنایعو د شفافیت نوبت باید دغه څو اړخیز گروپ تشکیل کړي.
۱۰. د وزارت په کچه د فساد زیان مننو د ارزونې په پایله کې د دې او نورو شویو سپارښتنو د پلي کولو له لارې به د کانونو او پترولیم وزارت او د افغانستان اسلامي جمهوري دولت وکولای شي چې:

- د فساد کمولو له لارې دولت عواید زیات کړي؛
- د استخراجي صنعت د ټولې زنځیرې په کچه به روښتیا تامین شي؛ او

- بېروني کاري شريکان او بنکيل لوري به وتوانېږي چې له فساد سره د لا اغېزناکې مبارزې په موخه له کانونو او پټروليم وزارت سره کار وکړي.

په داسې حال کې چې د وزارت په کچه د اداري فساد د زيان مننې په دې ارزونه کې وموندل شوه چې د استخراجي صنعت د مديريت په برخه کې د کانونو او پټروليم وزارت اوسنۍ پروسې د فساد تر لور گواښ لاندې دي، د څارنې او ارزونې کميټې د دې ارزونې د ترسراوي په لړ کې د کانونو او پټروليم وزارت او د نورو کاري شريکانو او بنکيلو لور له گن شمېر هغو پاکو، ژمنو او اخلاقي کسانو سره وليدل، چې له فساد سره د مبارزې لپاره کار کوي. ارزوونکو د مرکو، ليدنو-کتنو او په ځانگړې توگه د معلوماتو د تحليل په تړاو د فعاليتونو د يوې برخې توگه د اعتبار ورکونې ورکشاپ په ترڅ کې، د کانونو اړوند د نوي لرليد په تړاو د خلکو ترمنځ رښتيني ژمنتيا مشاهده کړه.

د څارنې او ارزونې کميټه په دې باور ده چې د کانونو او پټروليم وزارت کې داسې باظرفيته، رښتيني او ژمن خلک شته چې ننګونو ته نه تسليمېږي او د فساد له امله رامنځته شوې خبيثه کړۍ به پر سپېڅلې کړۍ بدلوي؛ داسې چې استخراجي صنعت به په افغانستان کې د سولې او هوساينې لامل شي.